

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20494> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Hoeven, Regina van der

Title: Het succes van een kwaliteitskrant : de ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad

Issue Date: 2012-11-01

Woord vooraf

Een reflectie op bronnen en werkwijze

Journalisten zijn bezig met de krant van vandaag en morgen – die van gisteren is geschiedenis. Archiveren ligt over het algemeen niet in de aard van de journalist. Mijn verwachtingen waren dan ook niet hooggespannen, toen ik in het najaar van 1998 mijn eerste bezoek bracht aan de Documentatieafdeling van NRC Handelsblad, waar ook de archieven waren ondergebracht. Maar wat ik aantrof, oversteeg mijn ergste vermoedens: ‘Een onbeschrijfelijke puinhoop, en dat is het ergste niet: volstrekt onvolledig,’ tekende ik aan na afloop.¹

Tijdens het bezoek kreeg ik een kopie onder mijn neus geschoven van de inleiding van het boekje dat uitkwam bij het 125-jarig bestaan van de NRC in 1969. Op deze kopie was met viltstift de passage gemarkeerd waar gesproken wordt over ‘de fatale gewoonte van de NRC om haar eigen archief periodiek en systematisch te vernietigen.’² In diezelfde inleiding worden een brand in 1894 en het bombardement van 14 mei 1940 – waarbij het NRC-gebouw overigens gespaard bleef, maar gegevens elders verloren gingen – genoemd als oorzaken van het gebrek aan archiefmateriaal.

Gelukkig is het voor het tijdvak dat ik bestudeerd heb zo dramatisch niet gesteld met de archieven. Met name het bedrijfsarchief is vrij compleet overgeleverd en ook over de fusie van de kranten is heel wat archiefmateriaal bewaard gebleven. Het papiertje met de viltstiftmarkering was dan ook meer een bezwering van moeilijke vragen. Want niet alleen was er veel weggegooid, van wat wel bewaard werd, had niemand een overzicht. Zo heeft het mij maanden gekost om de notulen te vinden van de commissarissenvergaderingen. Telkens werd mij verteld dat die notulenboeken niet bestonden. Maar ik wist dat eerdere onderzoekers ze wel hadden geraadpleegd. Uiteindelijk heb ik de collectie met hulp van directiesecretaresse Henriëtte Tichelaar gevonden, in een grote brandkast ergens op een gang in de expeditieafdeling, ver van het archief. Ik herinner me nog het opgeluchte gevoel toen de kluisdeuren openzwaaiden: daar lagen ze, alle

notulenboeken van de commissarissenvergaderingen van zowel de Nieuwe Rotterdamse Courant n.v. vanaf 1906, als het Algemeen Handelsblad n.v. vanaf 1910 en van de Nederlandse Dagbladunie tot 1983. Van al deze vergaderingen heb ik een samenvatting gemaakt, een karwei waar ik wel een halfjaar mee bezig ben geweest. In die periode genoot ik gastvrijheid op de Haagse redactie van NRC Handelsblad. Af en toe kwam er een journalist langs mijn kamertje en wierp dan een meewarige blik in mijn richting. In zijn ogen zag ik wat hij zag: een meisje dat haar uren in eenzaamheid sleet boven steeds maar dezelfde stoffige boeken. Maar ik heb er veel voordeel van gehad. De samenvatting heeft bij de rest van mijn onderzoek als een kapstok gefungeerd, waaraan ik het verdere vaak fragmentarische bronnenmateriaal heb kunnen ophangen. Ook de vaak waardevolle, maar soms weinig precieze informatie die ik uit interviews verkreeg kon ik dankzij deze samenvatting dateren, aanvullen en corrigeren.

Drie kwart jaar geleden deed ik mijn laatste archiefonderzoek voor dit boek. Het betrof de twee paragrafen die gaan over de samenwerking van NRC Handelsblad met de katholieke krant De Tijd aan het begin van de jaren zeventig. Ik bracht enkele dagen door in het Katholiek Documentatie Centrum, dat is gehuisvest in de Radboud Universiteit te Nijmegen. Hier was een rijkdom aan materiaal, alles keurig geïnventariseerd en geordend. Het bezoek was een bevestiging van wat ik de afgelopen jaren heb ondervonden: de archieven van de van oudsher liberale kranten verkeren over het algemeen in een veel minder gunstige staat dan die van kranten met een katholieke, protestantse of socialistische signatuur.

Gedeeltelijk is de gebrekkige archivering terug te voeren op de lage organisatiegraad die er van oudsher binnen het liberalisme bestaat. De bevolkingsgroepen van andere levensbeschouwelijke richtingen, die zich aan het eind van de negentiende eeuw emancipeerden, bouwden hun machtsbasis uit door zich op elk gebied van het maatschappelijk leven te organiseren. Voor de bevoorrechte groepen die over het algemeen het liberalisme aanhingen, ontbrak de noodzaak daartoe. Daarbij komt dat een centraal geleide organisatie zich slecht verhoudt met de uitgangspunten van het liberalisme. Het is dus zeer verklaarbaar dat er binnen het liberalisme geen overkoepelende organisatie bestaat die zorg draagt voor de collectieve herinnering, terwijl voor het katholicisme, protestantisme en socialisme instituties binnen respectievelijk de Radboud Universiteit, de Vrije Universiteit en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis die rol vervullen.

Goudmijn

Naast de verschillende archieven heb ik twee andere categorieën bronnen gebruikt: de krant en het menselijke geheugen. Wat de laatste categorie betreft: dit was een goudmijn. Bijna alle mensen die een rol van belang speelden bij de krant(en) in de periode 1958 tot 1977 waren nog in leven toen ik aan dit project begon. Ik heb meer dan veertig van hen langdurig geïnterviewd. Al deze interviews zijn ter correctie en autorisatie aan de geïnterviewden voorgelegd om een zo groot mogelijke betrouwbaarheid te verkrijgen. In totaal tellen de uitgewerkte interviews meer dan 100.000 woorden, een boek op zichzelf dus. Daarvan heb ik voor dit proefschrift maar een klein gedeelte gebruikt. Gezien de staat van de archieven heb ik mij bij de interviews laten leiden door het verlangen zoveel mogelijk van deze orale bronnen aan te boren en voor het nageslacht vast te leggen.

Bij de keuze voor de te interviewen personen heb ik gestreefd naar een zeker evenwicht tussen het Handelsblad en de NRC. Ik had een voorkeur voor mensen die gedurende een lange periode bij de kranten hebben gewerkt. Personen die een vooraanstaande functie bekleedden, heb ik bijna allemaal kunnen interviewen. Maar daarnaast heb ik juist ook gekozen voor enkele mensen die nooit een positie in de formele hiërarchie innamen, omdat zij vaak een relatief onafhankelijk oordeel hadden. Ik heb zowel redacteurs als hoofdredacteurs geïnterviewd, zowel directeurs als secretaresses. Wat de redacteurs betreft heb ik gestreefd naar een vertegenwoordiging van de verschillende deelredacties.

Sommige interviews besloegen verscheidene sessies. Met André Spoor heb ik bijvoorbeeld twee keer een dag gesproken in zijn toenmalige woonplaats Dalfsen. Daarnaast hebben we elkaar één keer in Amsterdam ontmoet en diverse lange telefoongesprekken gevoerd. Ook van het ijzeren geheugen van J.L. Heldring heb ik profijt gehad in twee langdurige interviews bij hem thuis, afgezien van alle prettige ontmoetingen op de Haagse redactie. Bij Rob Soetenhorst volstond één intensieve sessie, waarna ik voldaan met een berg aantekeningen huiswaarts keerde. Later sprak mijn man zijn zoon, die hem vroeg: ‘Wat heeft Pien met mijn vader gedaan? Nadat zij vertrokken was, is hij onmiddellijk naar bed gegaan!’

Helaas zijn gedurende de lange looptijd van dit project velen van degenen die ik langdurig heb gesproken inmiddels overleden. Het spijt mij intens dat zij de voltooiing van dit project niet hebben kunnen meemaken. Ik gedenk in het bijzonder Jan Blokker, Hans van Mierlo, Rob Soetenhorst, C.A. Steketee en Jan Vis.

Verraderlijk

De interviews hebben mij veel hoofdbreken gekost. Zoals bekend, kunnen orale bronnen verraderlijk zijn. Het menselijk geheugen is geen objectief en betrouwbaar archief waarin alles netjes bewaard wordt. Het geheugen maakt deel uit van de persoonlijkheid: al naar gelang het karakter van de persoon in kwestie en zijn of haar preoccupaties krijgen herinneringen vorm. Daarbij worden gegevens ingedikt, weggedrukt of juist extra zwaar aangezet. Daar komt bij dat interviews bijzonder arbeidsintensief zijn. Er is veel tijd gemoeid met de voorbereiding, met het reizen, afnemen, uitwerken en vooral ook met het verifiëren van de verkregen informatie aan de hand van andere bronnen. Er zijn dan ook veel historici die niet eens aan interviews willen beginnen. Als je echter op een goede manier met deze bron omgaat, kan het veel opleveren.

Ik heb de feitelijke informatie die ik uit interviews verkregen heb altijd geverifieerd aan de hand van andere bronnen, voordat ik ze bruikbaar achtte voor mijn onderzoek.

Tijdsaanduidingen bleken meestal onjuist vanwege de neiging van het geheugen om informatie in te dikken. Daarentegen blijkt het geheugen wel betrouwbaar wat betreft opvallende details, beschrijving van personen en emoties – precies het soort informatie dat nu juist ontbreekt in archiefstukken.

Maar de interviews waren niet alleen een welkome aanvulling die kleur gaf aan de informatie die uit andere bronnen was verworven. Vanwege de gebrekkige staat van de redactionele archieven waren de interviews onmisbaar om een overzicht te creëren van de meest basale gegevens. Zo moest ik mij wat het personeelsbestand betrof over de hele periode behelpen met enkele lijstjes. Door tijdens de interviews systematisch namen bij te houden van collega's die men zich kon herinneren, heb ik uiteindelijk toch een redelijk beeld van het redacteursbestand gekregen.

Ten slotte zijn de interviews in één ander opzicht van belang geweest. Via de gesprekken ben ik op het spoor van allerlei materiaal gekomen dat niet in de archieven, maar wel door individuele redacteurs is bewaard. Op die manier ben ik via de achterdeur toch nog aan documenten gekomen die nooit zijn gearhiveerd. Met name de collecties van Frank Kuitenbrouwer en Sytze van der Zee zijn waardevol geweest voor mijn onderzoek. Maar er zijn nog veel meer mensen geweest die mij met een of meer documenten vooruit hebben geholpen. Alleen al de agenda van het jaar 1970 die ik van Heldring mocht lenen, bleek uiterst nuttig bij het

dateren van de ontwikkelingen rond de fusie. Zo heb ik dus dankzij de interviews de gaten in de archieven kunnen dichtten.

Big bang

Terecht heeft pershistoricus en mediaspecialist Marcel Broersma opgemerkt dat de geschiedschrijving van de pers in Nederland meestal het verhaal van verval of succes is. Overigens geldt dit net zo goed voor de persgeschiedenis in het buitenland. Dit boek is daarop geen uitzondering. Het is het verhaal van de teloorgang van twee kranten en van het verrassende succes van de derde krant die uit dat verval is voortgekomen. In zijn eigen proefschrift heeft Broersma er nadrukkelijk voor gekozen zich niet op de hoogte- en dieptepunten in de geschiedenis van de Leeuwarder Courant te concentreren, maar met een systematische inhoudsanalyse van de krant de hele 250-jarige periode van haar bestaan te onderzoeken. Aangezien ik mij concentreer op een onvergelykbare periode van twintig jaar, heb ik niet voor een dergelijke systematische inhoudsanalyse hoeven kiezen. Ik heb de krant steeds uitgebreid kunnen bestuderen daar waar dat in de loop van mijn historische reconstructie noodzakelijk of interessant was.

Mijn uitgangspunt voor de keuze van het tijdvak waarop ik mij concentreer is wat ik de bigbangtheorie zou willen noemen: de onder historici gangbare overtuiging dat juist de bestudering van het ontstaan van een fenomeen het meeste inzicht oplevert in de aard ervan. Daarnaast is het ook een kwestie van smaak. Naarmate de bestudeerde periode langer is, wordt de draad die erdoorheen getrokken wordt onvermijdelijk dunner. Het is mijn keuze geweest om een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van één tijdvak en het daarmee ook tot leven te brengen.

Voor de wetenschap die zich bezighoudt met de inhoudelijke analyse van kranten is de digitalisering van groot belang. Het moeizame en tijdrovende getuur naar de microfiche van een enkele krant behoort bijna tot de verleden tijd. Met één muisklik kan nu een zoekactie uitgevoerd worden in een eindeloze hoeveelheid kranten. Daarmee wordt de inhoudsanalyse van kranten naar een hoger niveau getild. Voor mijn proefschrift kwam deze ontwikkeling te laat. Het laatste hoofdstuk is geschreven in de wetenschap dat het weinig zinvol was om nog veel tijd te steken in een tijdrovende inhoudsanalyse, terwijl onderzoekers na mij weldra alle kranten digitaal beschikbaar zullen hebben. Zij kunnen straks de resultaten van het onderzoek dat ik op grond van archieven, interviews en

microfiches heb gedaan, kruisen met het systematisch en gericht digitaal doorzoeken van de inhoud van de krant.

Verificatie en annotatie

Tot besluit enkele opmerkingen en een persoonlijke reflectie aangaande annotatie.

Ten eerste: aangezien tijdens de onderzoeksperiode de archieven van NRC Handelsblad verscheidene keren zijn verplaatst en opnieuw werden ingedeeld, is het niet zinvol om de vindplaats in het archief te noemen die ik in de tijd dat ik de documenten raadpleegde heb genoteerd. Daarom volsta ik ermee de volledige en letterlijke titel van het document te noemen met daarbij de algemene aanduiding 'archieven NRC Handelsblad'.

Ten tweede: wanneer ik een herinnering van een door mij geïnterviewde persoon aanhaal, is in de lijst met bronnen achter in dit boek op te zoeken waar, wanneer en hoe dat interview heeft plaatsgevonden.

Ten derde: om het aantal noten enigszins te beperken is ervoor gekozen om daar waar de bron uit de hoofdtekst duidelijk herleidbaar is, zoals in het geval van een krant van een bepaalde datum, dezelfde informatie niet ook nog eens in een noot te vermelden.

Naarmate er meer jaren van hard werken verstreken en dit onderzoek nog altijd niet af was, begon het inzicht bij mij te rijpen dat een onderzoek van deze omvang een bepaalde afwijkende karakterstructuur vergt, een vermogen tot zelfdisciplineren dat grenst aan het abnormale en – laat ik eerlijk zijn – die grens misschien ook wel overschrijdt. Hoe vaak is mij wel niet toegevoegd door een terecht ongeduldige uitgever: 'Maak dat boek toch eens af!' Hoe vaak ben ik niet het voorwerp van spot geweest in mijn kennissenkring omdat ik weer langer nodig had dan ik had verwacht. Hoeveel geduld heb ik wel niet gevraagd van de opdrachtgever en de fondsen die mij hebben gefinancierd. En toch heb ik mij nooit willen laten aansporen om dit boek sneller af te maken. Want al heb ik volkomen verkeerd ingeschat hoeveel tijd het zou kosten om het te schrijven, ik heb wel altijd een helder beeld gehad van hoe het moest worden.

Naar aanleiding van een contact uit mijn studententijd, een man die op het hoogtepunt van een schitterende carrière naar beneden is gestort omdat hij de verleiding niet bleek te hebben kunnen weerstaan om een steeds groter gedeelte van zijn onderzoeksgegevens te fingeren, heb ik er veel over nagedacht waarom ik in de vele dieptepunten van de afgelopen dertien jaar juist altijd verder ben gaan spitten naar de ware gegevens van

de geschiedenis. Het antwoord is, denk ik, dat ik altijd nieuwsgierig ben gebleven naar hoe het écht gezeten heeft – om met de vader van de historische wetenschap, Leopold von Ranke, te spreken: *wie es eigentlich gewesen*.

Hoe het precies zit en of het zo klopt, dat is steeds geweest wat ik mij heb afgevraagd tijdens het onderzoek en het schrijven. Dat was mijn intrinsieke motivatie. Vandaar dat ik met passie de grondbeginselen van de historische wetenschap aanhang: de verifieerbaarheid en de veelzijdigheid van de bronnen. De selectie en de interpretatie van het bronnenmateriaal mogen dan mijn persoonlijke smaak en mijn tekortkomingen reflecteren, door de noten is steeds duidelijk waarop ik me baseer. Zo is de reconstructie die ik van het verleden gemaakt heb ook weer in losse onderdelen te deconstrueren en door andere onderzoekers opnieuw te gebruiken in hun reconstructie van het verleden.

Den Haag, augustus 2012